

ANA MARIA BEJARANO OSORIO,
La medicina en la Colonia Augusta Emerita,
Istituto di Archeologia, Mérida, 2015, 170 p.

Pe cuprinsul Imperiului Roman monografiile relativ la istoria medicinei sunt destul de frecvente dar, în general, ele înglobează informații referitoare la regiuni întregi sau, în anumite cazuri, la provincii. *La medicina en la Colonia Augusta Emerita* este printre puținele lucrări ce tratează știința medicală antică dintr-un oraș, ce-i drept prestigios și foarte important din angrenajul urban al stăpânirii romane. Colonia Augusta Emerita, capitala provinciei Lusitania, este una dintre așezările prestigioase ale Imperiului Roman, cu o foarte bogată istorie locală, cu numeroase surse pertinente ce contribuie consistent la redarea elementelor unei vieți cotidiene elevate pentru acele vremuri, exponent al bunăstării economice și al unei societăți cu un apetit constructiv și estetic deosebit.

Ana Maria Bejarano Osorio este o specialistă arheolog pentru perioada Romană, dar cu hiper-specializare pe medicina antică, condiție *sine qua non* pentru ca un subiect de acest tip să fie abordat cu șanse de succes.

Cartea de față, apărută cu un design deosebit, care combină imaginile artefactelor antice cu reproduceri foarte reușite ale unor obiecte folosite în respectiva perioadă, dar greu conservabile, reprezintă o atracție nu doar pentru specialiști, dar și pentru publicul larg.

Ca structură, am putut delimita mai multe părți care, în general, sunt capitolele delimitate de către autoare. O primă parte cuprinde mai multe cuvinte introductive, respectiv un prolog al președintelui Consiliului din Extremadura, o prezentare făcută de președintele colegiului farmaciștilor din Badajoz și o altă prezentare a unui specialist în medicina antică. Aceste intervenții ale unor factori administrativi locali, interpretabile în aparență ca un balast în acest proiect științific, sunt totuși elocvente în sensul că se pot interpreta ca mărturii ale suportului financiar și logistic de care cercetătoarea a beneficiat din partea autorităților, dar și ca o conștientizare a necesității cercetării științifice pentru orice comunitate locală. În plus, credem că exprimă un nivel de interes aparte pentru prezentarea patrimoniului local, parte indivizibilă a patrimoniului universal, atitudine ce ar trebui să guverneze toate structurile de administrație locală ce posedă astfel de comori de cultură și civilizație. Dar acest deziderat nu ar fi nicidecum plauzibil dacă

cercetarea efectivă nu s-ar efectua corespunzător. Iar rezultatele acestui volum sunt relevante pentru un model de cercetare arheologică suplimentat de o documentare istorică și o utilizare convingătoare a altor tipuri de analize interdisciplinare.

Abia cu partea a doua a lucrării se intră efectiv în subiect. În introducerea făcută de autoare se detaliază obiectivele propuse, metodele de lucru, colaboratorii și instituțiile care au sprijinit-o în demersul său, alături de o descriere succintă a etapelor parcurse în cartea de față, cu urmărirea condițiilor de afirmare a medicilor din oraș, cu descrierea amănunțită și analiza instrumentarului medical, toate puse într-un context arheologic absolut necesar pentru a extrage concluzii credibile.

Istoriografia și contextul este titlul capitolului în care sunt redate toate lucrările de la începutul secolului al XX-lea, până în anul 2014, în care se face referire la consemnarea practicilor medicale antice din Colonia Emerita. Cu prezentarea mărturiilor arheologice, din următorul capitol, se trece efectiv la prezentarea izvoarelor care au stat la baza acestui volum. Mormintele de medici descoperite în acest oraș demonstrează, printre altele, o răspândire însemnată și o importanță aparte acordată acestei meserii, mult timp privită cu suspiciune de societate și de către autorități. Beneficiind de tradiția depunerii de instrumentar medical în morminte, cel puțin în primele trei secole ale erei creștine, arheologul poate descoperi ocupația defunctului și poate face aprecieri veridice pe marginea mărturiilor relativ la aceste descoperiri. Este și cazul mormintelor de la Augusta Emerita unde, pe lângă inscripțiile care oferă destule informații relativ la practicanții meseriei de medic, fie ei bărbați sau femei, obiectele specifice contribuie la întregirea unei imagini fascinante despre o categorie de profesioniști de cea mai mare importanță într-o comunitate romană. Autoarea chiar a participat activ la săpăturile a două dintre mormintele de medici, ceea ce o recomandă ca una dintre cunoscătoarele acestui domeniu particular din studiul vieții cotidiene antice.

Pentru fiecare din cele cinci morminte autoarea prezintă contextul descoperirii, cu detaliile constructive ale complexului și depozitul funerar excavat. În afară de acestea, unele piese s-au recuperat și din colecțiile private. Important de remarcat este că se realizează de la început o clasificare a artefactelor în instrumente medico-chirurgicale, unde sunt cuprinse acele piese cu rol evident

în intervențiile caracteristice *ars medica* și obiecte de medicină și/sau farmacie. În afară de acestea, în funcție de complex, sunt semnalate monede, instrumente de scris, piese de la diverse jocuri, etc. Din instrumentarul medico-chirurgical semnalăm mai multe bisturie (*scalpellum*), diverse sonde (*cyathiscomele*, *auriscalpium*, *spathomele*, *dipyrene*), foarfece (*forfex*), pensete pentru fixarea țesuturilor (*vulsella*), forcepsuri (*forcipis*), ace (*acus*), specul vaginal (*speculum magnum matricis*), specul rectal (*speculum ani*), cuțitașe chirurgicale (*culter*), fierăstraie chirurgicale (*serrula*), ventuze (*cucurbitulae*), multe dintre ele găsite în cutii (*loculus*) și tocuri (*theca*, *specillotheca*).

În cealaltă categorie de obiecte au fost incluse diverse vase de sticlă, ceramică sau alte materiale, precum *unguentaria*, *ampullae*, diferite sticlute, ulcioare, boluri, plăci de preparat medicamentele (*coticulae*), spatule, lingurițe (*ligulae*).

Ca parte a inventarului din morminte s-au mai descoperit accesorii vestimentare, precum catarama, capete de curea, ținte de încălțăminte (*clavi caligarii*), dar și opaițe (*lucerna*), instrumente de scris (*stili*, *atramentarium*), piese de joc.

Doar trecând în revistă artefactele se constată diversitatea și bogăția lor, alături de calitatea deosebită a multora dintre aceste instrumente sau accesorii. Ele reprezintă o mărturie relevantă pentru standardele înalte, corespunzătoare epocii, la care se desfășurau unele activități care țineau de viața cotidiană a locuitorilor urbei.

A doua categorie de izvoare, foarte utile, sunt inscripțiile. Sunt șase astfel de inscripții, care menționează pe Quintus Aponius Rusticus, *medicus oculusarius*, Caius Domitius Pylades, *medicus*, Atimetus, *medicus*, Publius Sertorius Niger, *medicus*, Iulia Saturnina, *medica* și Lucius Cordius Symphorus, *medicus*. În această secțiune sunt doar descrise pietrele de inscripție și sunt redată textele, cu traducerea aferente, urmând ca analiza personajelor și a pozițiilor deținute să se facă ulterior.

Capitolul următor este consacrat analizei materialelor medico-chirurgicale, respectiv a fiecărei categorii de instrumentar descoperit și folosit în *Augusta Emerita* în secolele I-II p. Chr. Sunt redată detalii despre funcționalitatea fiecărui instrument, în concordanță cu izvoarele literare disponibile unde sunt făcute destule referiri relativ la utilitatea acestui tip de materiale, dar și pe baza unei bibliografii foarte bine cunoscute de către autoare. Sunt analizate terminologia, modalitatea de utilizare și funcționare a instrumentelor, chiar răspândirea lor în lumea romană, dar se face și descrierea lor fizică și încadrarea în tipologiile stabilite până acum de diferiți specialiști; utile ni se par, de asemenea, comparațiile pieselor din colonia lusitană cu alte regiuni ale Imperiului. Spre exemplu, în cazul bisturiilor, una dintre cele mai reprezentative categorii de materiale de chirurgie, sunt semnalate piesele reprezentative din Peninsula Iberică, dar se fac referiri interesante și la alte exemplare din

provincii precum Dacia, Raetia, Italia etc.. Prin această metodă comparativă se dovedește cunoașterea exhaustivă a subiectului, dar, totodată, este oferită cititorului o imagine complexă a acestui tip de material arheologic. După scalpele, în aceeași categorie de instrumente de tăiat se includ cuțitașele, mici fierăstraie pentru chirurgia oaselor, foarfecele, disectoarele, cărligele și acele folosite în chirurgia oftalmologică și numai. Pentru instrumentele care sunt prevăzute cu mânere sunt analizate, de asemenea, modalitatea de prindere și de fixare a acestora, precum și materialele din care erau confecționate. Fotografii și desenele, de foarte bună calitate, reușesc să redea fidel modalitatea de producere și utilizare a instrumentelor.

O altă categorie de artefacte specifice medicinei sunt cele de prindere și extracție. Aici sunt analizate pensetele care, spre deosebire de piesele cu rol cosmetic, au caracteristici aparte și se împart, la rândul-le, în cele cu dinți, de epilare pentru pregătirea intervențiilor și cele fără dinți, pentru apucarea țesuturilor. În opinia noastră aici ar fi trebuit incluse și forcepsurile care, în volumul de față apar, separat, ulterior, alături de clești.

O a treia categorie înglobează sondele, găsite într-o varietate deosebită și care pot fi clasificate în simple, duble, de ureche, cu spatulă, cu cărlig etc. Ventuzele și speculele vaginale și anale, piese foarte bine păstrate și extrem de rare în toată lumea romană, formează o altă categorie. Interesantă ni se pare și urmărirea evoluției marii majorități a acestor obiecte de-a lungul timpului, până astăzi, cu constatarea că multe dintre acestea s-au păstrat ca formă, funcționalitate și tehnică timp de două milenii. Acele, ca instrumente de închidere a rănilor, sunt ultima categorie de materiale utilizate în chirurgie. Etuiile și casele unde erau conservate și unde se transportau aceste piese au, de asemenea, o bună reprezentare în Colonia Emerita, în ciuda dificultății păstrării lor, având în vedere că erau confecționate, alături de bronz, din lemn și fier.

Urmează descrierea detaliată a obiectelor cu utilizare anexă în medicină, cu referire specială pentru cele din activitățile farmaceutice. În această categorie se includ sondele spatule, sondele lingurițe, lingurițele simple, flacoanele, plăcile de prelucrare a diferitelor unguente sau pudre, dar și cutiile mai complexe unde se depozitau medicamentele.

O obiecție pe care am avea să o facem autoarei este aceea că nu subliniază și utilitatea acestui tip de materiale în cosmetică, acolo unde practic se foloseau aceleași obiecte. Pe cuprinsul Imperiului s-a demonstrat că multe dintre artefactele utilizate de medici nu erau folosite doar la activități strict medicale. De exemplu, foarfecele, acele, sondele, spatulele, chiar scalpelele erau des utilizate în alte activități cotidiene. Poate că o mai mare atenție pentru aceste aspecte s-ar fi cuvenit în lucrarea de față.

Medicii prescriau și rețete sau anumite tratamente,

făceau observații în scris după consultații, ceea ce justifică găsirea unor instrumente de scris și a unor calimări. Interesante sunt și piesele de joc, *latrunculi*, identificate în mormântul nr. 2 din Emerita Augusta, care sugerează activități care țineau de viața privată a fiecărui medic, dincolo de sarcinile sale profesionale. Fără a insista, dorim doar să subliniem că fiecare medic avea preocupări cât se poate de comune în cadrul societății, iar urmașii săi țineau să marcheze statutul profesional, dar, uneori, evidențiau inclusiv plăcerile personale ale vieții defunctului. Acești soldați ai lui Hippocrates aveau slăbiciunile lor care, însă, nu umbreau numeroasele calități de care dădeau dovadă în activitatea lor de vindecare a bolnavilor din orice categorie socială și de orice sex.

Capitolul al patrulea al lucrării, consacrat Farmaceuticii, redă detaliat tot ceea ce s-a putut extrage din izvoarele descoperite în Augusta Emerita relativ la această parte a medicinei antice. Conform științei antice, medicina cuprindea, pe lângă farmaceutică, dietetica și chirurgia. Acum este și locul pentru autoarea acestei lucrări pentru a face câteva referiri punctuale la medicina tradițională romană, în care hotărârile luate de *pater familias* erau decisive în tratarea membrilor familiei sale.

În ceea ce privește prescrierea de medicamente și fabricarea acestora, sursele antice sunt divergente în opinii. Dacă, în general, se consideră că medicul trebuia să cunoască și medicamentele utile în vindecare, precum și procesul de producere, există și surse care acuză anumiți practicieni de ignoranță. Autoarea trece la descrierea recipientelor utilizate în fabricarea și păstrarea medicamentelor, insistând cu detalii pentru fiecare tip de vas, confecționat din sticlă sau ceramică, a plăcilor de amestecare a unguentelor și a prafurilor etc. Privilegiul de a avea vase întregi, descoperite în complexe închise, a dus și la realizarea unor concordanțe utile din punct de vedere cronologic, dar și la completarea inventarului de care un medic beneficia în activitatea lui anexă de producere a medicamentelor. Un subcapitol este consacrat chiar medicamentelor descoperite, în mod absolut spectaculos, în unele din aceste morminte. Aceste medicamente, produse exclusiv pe bază animală, vegetală sau minerală, se aplicau în diverse forme, iar autoarea face o trecere în revistă a mărturiilor antice referitoare la producerea lor, consemnarea în izvoarele literare, terminologia și chiar compoziția lor. Se insistă în special pe *collyrium*, un medicament uzual mai ales pentru bolile oftalmologice și care se regăsește menționat atât în sursele literare, dar și în informațiile epigrafice. Și în Merida, în două dintre mormintele analizate apar urme ale unor prafuri cu rol curativ, probabil din *pastilla*, *catapotia* și *collyria*. Aceste rămășițe sunt analizate detaliat atât din perspectiva structurii lor interne, cu substanțele active aferente, dar și ca modalitate de utilizare. Se conchide că aceste medicamente, care aveau în componență a varietate de minerale și elemente vegetale, puteau avea, unele, o gamă

largă de utilizări sau, altele, erau destinate exclusiv tratamentelor oftalmologice, cum este cazul *collyria*.

Capitolul al V-lea al lucrării, unul foarte scurt, ia în discuție materialele cu posibilă utilizare medicală, găsite în contexte care nu sugerează neapărat apartenența lor la trusa vreunui medic. Este vorba despre anumite sonde, de agrafe sau mici ciocânașe ce puteau fi utilizate în intervenții cu specific medical.

Capitolul al VI-lea este unul de reflecție, așa cum se intitulează și reprezintă locul în care se face analiza amplasării capitalei provinciei Lusitania, Colonia Augusta Emerita, între marile orașe din Imperiul Roman prin prisma reprezentării științei medicale. Se insistă la început pe celelalte branșe ale medicinei antice, respectiv, medicina patriarhală, cea teurgică cu componenta ei sacerdotală, dar se fac referiri și la utilizarea magiei. Doar o scurtă alocuțiune în acest sens vom face relativ la utilizarea expresiei *medicina magico-religioasă*, care, în opinia noastră, este forțată, chiar inexactă. Dacă în mediile științifice elevate ale vremii religia era acceptată ca o alternativă la activitatea medicală rațională, prestată de medici școliți în centre renumite, în schimb, magia era considerată impură și respinsă categoric de profesioniștii în *ars medica*. Alta era situația, ce-i drept, la nivelul maselor. Totuși, din acest motiv, credem că se impune o distincție clară între religie și magie chiar dacă ambele componente au deținut un rol solid în manifestările din epocă. Autoarea constată în continuare că în Colonia Emerita influența religioasă, dovedită prin prisma impactului diverselor divinități asupra medicinei, se bazează pe foarte puține mărturii. Cultul lui Asclepius, chiar dacă nu lipsea, așa cum sugerează unele fragmente de statui descoperite aici, nu era unul foarte bine reprezentat, în ciuda unei activități medicale consistente, așa cum am constatat anterior.

Medicii emeritensi, în schimb, sunt bine reprezentați. Șase din cei nouă câți au fost identificați în Lusitania, provin din capitală, iar acest aspect ne susține aprecierea că este foarte posibil să fi fost organizați în vreun colegiu profesional, așa cum mai sunt atestate pe cuprinsul Imperiului. Interesantă este și varietatea statutelor juridice sub care îi regăsim pe cei șase medici, respectiv trei cetățeni, doi liberti și un sclav. Este o bună oportunitate pentru Ana Maria Bejarano Osorio de a trece în revistă principalele etape din evoluția legislativă romană care a favorizat obținerea cetățeniei de către această castă profesională, alături de alte numeroase privilegii. Plecând de la Augustus, la Vespasian și apoi la împărații Antonini, aproape fiecare împărat a conștientizat importanța educării unor oameni care să aibă grijă de sănătatea supușilor Imperiului, dar și a familiei imperiale.

Pentru Augusta Emerita, conform normativelor stabilite de Antonius Pius pentru evitarea sutragerii unor falși medici de la plata obligațiilor financiare, numărul maxim admis de medici angajați de comunitate ar fi fost

între 7 și 10.

Un alt aspect atractiv pentru o discuție detaliată privește modul în care își desfășurau viața acești medici, ce loc și ce rol aveau în societate. Relativ la condiția socio-economică, se face referire la tipul și bogăția mormintelor și a pietrelor funerare identificate dar, de multe ori, aceste mărturii apar ca evident subiective. Se știe prea bine că, de obicei, condiția unui defunct se cântărește și în funcție de caracteristicile familiei sale, dar și de obiceiurile locului. Sunt evocate, în același context, bogăția și varietatea instrumentarului medical ce are menirea de a sintetiza activitatea profesională a defuncților și care reprezintă, într-adevăr, un bun indiciu pentru situația economică optimă a medicilor regăsiți în aceste morminte. Multe dintre obiectele descoperite sunt de producție locală, ceea ce nu le scade din valoare, ci chiar poate constitui un argument suplimentar pentru ipoteza că în acest centru se produceau inclusiv instrumente și vase cu utilizare medicală. Dintre acestea, autoarea face referire și la piesele specifice Hispaniei, anumite casete, disectoare, chiar unele bisturie etc., care ar fi putut fi rezultatul adaptării unor instrumente preromane la noile realități medicale. Autoarea, însă, ia în calcul și dezvoltarea unei rețele de relații comerciale cu alte provincii de unde ar fi putut proveni aceste piese, cum este Gallia sau Germania.

Un alt aspect discutat în această secțiune este cel despre pregătirea profesională a acestor medici. Se cunoaște din sursele antice că existau mai multe etape de parcurs pentru un medic, de la documentarea propriuzisă, la călătoriile de studiu, la experiențele practice pe care le desfășura, discuțiile cu măștri ai domeniului în diverse centre specializate etc. Școlile medicale celebre din Asia Mică, în special, erau un adevărat focar de răspândire a cunoașterii medicale. Prin nucleul de medici descoperit în Augusta Emerita, dar și din alte surse ale vremii se înaintează ideea că inclusiv aici ar fi putut funcționa o școală medicală. Totuși, argumentele prezentate, chiar dacă destul de serioase, nu sunt decât ipotetice și ar trebui confirmate ulterior.

Locul de desfășurare a activităților strict medicale este pus în discuție în acest capitol. Se știe deja că medicii practicau, de obicei, fie la reședința bolnavului, fie în cabinete amenajate, *tabernae medicinae*, unde medicul

avea tot mobilierul necesar, materiale de documentare, precum și instrumentarul folosit la consultații și intervenții. Ca o clasificare a aparatului medical este agreată împărțirea clasică ce se regăsește în istoriografia de specialitate, cu medicii publici, generaliști sau specialiști, medicii privați, dar și cei care slujeau pe lângă teatre, băi publice, competiții sportive, reprezentații publice etc. Nu se insistă suficient de mult, credem noi, pe ceilalți membri ai aparatului medical, ajutoarele de medici, moașele sau chiar pe femeile medic care se pare că nu erau foarte multe în Imperiu, dar dețineau totuși o poziție însemnată printre practicantii acestei meserii.

Fără a avea un capitol special pentru concluzii, se conchide că pentru Augusta Emerita, secolele I-II p. Chr. au constituit o perioadă de maximă reprezentare a acestei profesii, foarte dificile, dar atât de importante în orice societate umană. Cu urarea de sănătate pe care autoarea o adresează tuturor, se încheie această lucrare de calitate și cu o utilitate incontestabilă pentru specialiștii în istoria medicinei antice, dar și pentru orice individ care vrea sa iasă din ignoranță.

La final sunt redate bibliografia și câteva anexe dintre care reține atenția anexa 1 unde sunt detaliate analizele chimice pe substanțele farmaceutice descoperite într-o cutie din necropola emeritensă. Anexa 2 redă, pe mominte, dar și pe categorii de materiale, inventarele funerare din complexe cercetate, pentru ca în anexa 3 să fie descrise inscripțiile care fac referire la medicii din localitate.

Remarcăm că lucrarea este substanțial ajutată de hărți, planșe cu desene, fotografii, reproduceri stilizate sau fidele ale obiectelor, izvoarelor relevante și ale unor artefacte utilizate ca exemple din alte părți ale lumii romane.

Coloritul cărții, atât cel sugerat de textul scris, dar mai ales al imaginilor ilustrate conferă cărții *La medicina en la Colonia Augusta Emerita*, a cercetătoarei spaniole Ana Maria Bejarano Osorio, o plăcere suplimentară pentru lectură și meditație. Nu putem decât să ne dorim ca astfel de cercetări ale unor subiecte care se pretează, ce-i drept, la o abordare spectaculoasă, extrem de atractivă, să le regăsim mai des în mediul științific european.

Dan Aparaschivei